

14. Синьов В.М., Радюв Г.О., Кривіша В.І., Беца О.В. Педагогічні основи ресоціалізації злочинців. - К: МП "Леся", 1997. 272 с.
15. Словник іношомовних слів/За ред. чл.-кор. АН УРСР О.С.Мельничука. - К.: Гол. ред. Укр. рад. енци., 1977.
16. Сухомлинский В.А. Мудрая власть коллектива / Методика воспитания коллектива. - М.: Молодая гвардия, 1975. - 239 с.
17. Формирование системного мышления в обучении / Под ред. З.А. Решетовой. - М.: Юнити - Дана, 2002. - 344с.
18. Gonzalez J. and Wagenaar R. Tuning methodology // Tuning General Brochure. English version. - <http://tuning.unideusto.org>. - 2007.
19. Villa A., Gonzalez J., Auzmendi E., Bezanilla M.J. and Laka J.P. Competences in the teaching and learning process // Tuning General Brochure. English version. - <http://tuning.unideusto.org>. - 2007.

УДК 371.134:81

І.Й. ХАЛИМОН

РОЛЬ РЕФЛЕКСІЇ У ФОРМУВАННІ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ З ДРУГОЇ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ІНОЗЕМНА МОВА»

Анотація. У статті визначається сутність рефлексії, окреслюється її роль у формуванні професійної компетентності майбутнього вчителя з другої спеціальності «іноземна мова» та пропонуються шляхи її розвитку в процесі підготовки із зазначеного фаху, зокрема - в курсі «Теоретичний курс англійської мови».

Ключові слова: майбутній учитель, професійна компетентність, друга спеціальність «іноземна мова», рефлексія.

Аннотация. В статье дается определение сущности рефлексии, очерчивается её роль в формировании профессиональной компетентности будущего учителя по второй специальности «иностранный язык» и предлагаются пути ее развития в процессе подготовки по упомянутой специальности, в частности - в курсе «Теоретический курс иностранного языка».

Ключевые слова: будущий учитель, профессиональная компетентность, вторая специальность «иностранный язык», рефлексия.

Annotation. The article deals with reflection and its role in the process of formation of a future teacher's professional competence in the second specialty «foreign language». The author outlines some ways of developing reflection in the process of professional training, specifically in the course «Theoretical course of the English language».

Key words: future teacher, professional competence, second specialty «foreign language», reflection.

Постановка проблеми. У зв'язку з поширенням у сфері освіти і, зокрема, у галузі професійної підготовки майбутнього вчителя, компетентнісного підходу, метою підготовки майбутнього вчителя є формування у нього професійної компетентності з обраного фаху. У процесі наукового пошуку було визначено, що професійну компетентність майбутнього вчителя з другої спеціальності «іноземна мова» можна тлумачити як інтегральне особистісне новоутворення, що включає ціннісно-мотиваційний, когнітивно-операційний, особистісний і рефлексивний компоненти, які забезпечують здатність ефективно виконувати професійні обов'язки вчителя іноземної мови [6]. На процес формування професійної компетентності впливає низка чинників, важливе місце серед яких належить рефлексії.

Як засвідчує **аналіз останніх досліджень**, рефлексія як явище віднедавна привертає пильну увагу психологів і педагогів. Здійснюються дослідження реф-

пенсії як психічного явища, її психологічних механізмів, видів та рівнів (А.О. Деркач, І.С. Ладенко, І.С. Степанов, С.Ю. Семенов, А.О. Тюков, М.Я. Штокало, Г.П. Щедровицький). Значна увага приділяється вивченню проблеми рефлексії у вчителів (В.О. Сластьонін, О.М. Трубіцина, О.Ю. Шавріна), студентів педагогічних ВИЗ (Ю.О. Бабаян, Т.М. Яблонська), у тому числі й тих, що опановують фах учителя іноземної мови (С.В. Соколова). Дослідники наголошують на її винятковій важливості в процесі формування професійної компетентності, педагогічної майстерності, професіоналізму (М.Ю. Варбан, А.О. Деркач, Т.Є. Єрьоменко, В.О. Калінін, С.В. Самойлович та ін.).

Процес підготовки майбутнього вчителя з другої спеціальності «іноземна мова» має певні особливості: навчальним планом передбачено меншу кількість годин і скорочений перелік навчальних дисциплін з другої спеціальності «іноземна мова» (у порівнянні з навчальними планами з іноземної мови як першої спеціальності), студенти перевантажені предметами першої спеціальності, у них часто неформована професійна мотиваційна сфера і недостатній початковий рівень володіння мовою. Наявність цих особливостей зумовлює зростання ролі саморозвитку, самонавчання, самовдосконалення в обраній галузі. Їх рушійною силою є рефлексія. У той же час, проблема впливу рефлексії на формування професійної компетентності майбутнього вчителя, який опановує другу спеціальність «іноземна мова», механізми її розвитку не знайшли теоретичного обґрунтування у науковій літературі.

Зважаючи на це, метою статті є визначення ролі рефлексії у процесі формування професійної компетентності майбутнього вчителя з другої спеціальності «іноземна мова». Відповідно до мети, **завдання** статті полягають у тому, щоб: 1) розкрити сутність рефлексії як чинника впливу на формування зазначеного особистісного утворення; 2) запропонувати шляхи формування рефлексії в процесі фахової підготовки майбутнього вчителя з другої спеціальності «іноземна мова»

Основний зміст статті. З'ясування впливу рефлексії на процес формування професійної компетентності майбутнього вчителя з другої спеціальності «іноземна мова» у першу чергу полягає у тлумаченні самого явища рефлексії. Термін походить від латинського *reflexio* (відображення) і означає роздуми, сповнені сумнівів, суперечностей; аналіз власного психічного стану [4, с. 803]. Але рефлексія - це не просто знання чи розуміння суб'єктом самого себе, а з'ясування того, як інші знають і розуміють «рефлектуючого», його особистісні характерні риси, емоційні реакції, когнітивні уявлення [2, с. 398].

Рефлексія як психічне явище характеризується такими рисами:

- спрямованістю на власні процеси в мисленні, тобто наявністю специфічно рефлексивної інтенції, зумовленої, як правило, зовнішніми факторами, труднощами в діяльності, потребою її вдосконалення;
- усвідомленим протіканням рефлексивних процесів;
- здатністю рефлексії виступати моментом розвитку будь-якої діяльності та і суб'єкта;
- об'єктністю (спрямованістю рефлексії на той чи інший ідеальний об'єкт; полі свідомості). Об'єктами можуть виступати власні пам'ять, мислення, знання вербальна функція [3].

Таке тлумачення рефлексії свідчить про її важливість для формування і функціонування решти складових професійної компетентності (ціннісно-мотиваційного когнітивно-операційного, особистісного компонентів). Як зазначав Г.П. Щедровицький, розвиток психічних функцій і здібностей у процесі діяльності **можливий лише за умови надбудови над ними вторинної рефлексивної діяльності** [8, с. 151-152].

Зокрема, здатність до рефлексії нерозривно пов'язана з формуванням усього комплексу академічних і загальнопрофесійних умінь (комунікативних, аналітичних, організаційних, умінь планування, контролю й оцінювання, готовності до постійного особистісного розвитку) [5, с. 14].

Рефлексія як одна з форм самосвідомості на рівні теоретичного мислення, орієнтована на осмислення людиною діяльності своєї і своїх партнерів [1, с. 20], може мати різні форми. Візьмемо за основу класифікацію Ю.І. Машбиця, який розглядає інтелектуальну, особистісну і міжособистісну форми рефлексії. *Інтелектуальна* рефлексія спрямована на осмислення здійснюваного суб'єктом руху в змісті проблемної ситуації і на організацію дій, які перетворюють елементи цього змісту. *Особистісна* рефлексія спрямована на самоорганізацію через осмислення людиною себе і своєї розумової діяльності в цілому як способу здійснення свого цілісного «я». Вона є засобом адекватної самооцінки й необхідною передумовою розвитку самоконтролю, самовиховання, саморегулювання, самовизначення особистості, системи цінностей, ідеалів і мотивів. *Міжособистісна рефлексія* включає як інтелектуальну, так і особистісну рефлексію, відрізняючись від них своєю спрямованістю на самоорганізацію власної діяльності через осмислення людиною особистості і діяльності партнера по спільній діяльності. Цей вид рефлексії є фактором ефективного функціонування будь-якої спільної діяльності [1, с. 20-21]. Ці види рефлексії є важливими як для успішної навчальної, так і професійної діяльності. Крім них, виділяють ще й мовленнєву рефлексію, яка відіграє особливу роль у формуванні складових іншомовної комунікативної компетенції майбутнього вчителя ІМ і забезпечує розвиток не лише свідомої основи автоматизації мовленнєвих дій, а й професійно значущих педагогічних умінь [9, с. 160].

З метою формування рефлексивних умінь у підготовці майбутнього вчителя використовуються, зокрема, такі прийоми як спостереження (за досвідченими вчителями, колегами, уроків на відео), викладання в різних умовах (мікровикладання, викладання в команді, навчальна практика), дослідження викладання (кейс-метод, аналіз записів уроків), критична рефлексія викладацького/ навчального досвіду (ведення щоденників, самоспостереження), фокусування на критичних подіях у викладанні (розв'язання проблем, рольові ігри), проектна робота тощо [10]. Розвиток мовленнєвої рефлексії стимулюється такими прийомами навчання як пропозиція виправити мовлення товаришів, пояснити допущену ними помилку тощо [9, с. 160].

Як зазначають учені, в ідеалі педагогічний ефект рефлексивної концепції викладання навчальних предметів полягає в тому, що студенти демонструють самостійність аналітичної думки, збагаченої асоціаціями індивідуального досвіду вивчення навчальної інформації і рефлексії, збагачуються методологічно й інтелектуально, готові до творчості в будь-якій сфері діяльності [7, с. 56]. Таким чином, розвинена рефлексія, передбачаючи самоусвідомлення, самооцінку, самоконтроль, сприяє розвитку й удосконаленню ціннісно-мотиваційного, когнітивно-операційного й особистісного компонентів професійної компетентності.

Важливість рефлексії у процесі формування професійної компетентності доведено в процесі експериментального дослідження, метою якого було перевірити педагогічні умови, що забезпечують ефективність педагогічної технології формування професійної компетентності майбутнього вчителя з другої спеціальності «іноземна мова». Експериментальне навчання здійснювалося у процесі викладання курсу «Теоретичний курс англійської мови». Особлива увага приділялася зокрема формуванню таких рефлексивних умінь як аналіз і адекватне оцінювання власної діяльності, її корекція залежно від обставин, здійснення само-

контролю, самоорганізації, самовдосконалення. Зазначені вміння формуються в процесі застосування різноманітних прийомів: залучення студентів до контролю (парні і групові форми взаємоконтролю, самоконтроль); участь студентів у виправленні допущених помилок, усвідомлення їх причин; надання студентам можливості порівнювати отриманий результат із критеріями еталону (мети); оцінювання не лише результату, а й процесу навчання.

Експериментальне навчання спрямовувалося на розвиток у студентів різних форм рефлексії: інтелектуальної, особистісної, міжособистісної, мовленнєвої. Так, для розвитку інтелектуальної форми рефлексії використовувалися такі прийоми як складання алгоритму (студенти повинні не просто виконати завдання, а й скласти алгоритм його виконання); класифікація (студенти отримують перелік мовних одиниць із завданням класифікувати їх відповідно до визначеного критерію і пояснити хід своїх думок); заглиблення в сутність (під час аналізу тексту визначити його головну думку, комунікативний намір автора; скласти план прослуханої лекції). Виконані завдання обговорювалися в групі, студенти обирали найкращі варіанти, визначали помилки та їх причини. Застосування завдань, орієнтованих на розвиток у майбутніх учителів рефлексії є умовою розвитку їх креативності: якщо на початку вивчення курсу студенти, зазвичай, підходили до виконання завдань шаблонно, то надалі вони пропонували усе більше нестандартних рішень, намагалися знайти нові підходи до розв'язання того чи іншого завдання.

Особистісна форма рефлексії розвивається шляхом спонукання студентів до самоаналізу, самооцінювання. Студенти аналізували, що вони робили на занятті, як організували свою роботу, що їм вдалося, що - ні, чи досягли вони цілей, пропонували, яким чином можна використати позитивний досвід, як відкоригувати помилки й уникнути їх у майбутньому тощо. У процесі такого аналізу усвідомлювався не лише результат діяльності, а й спосіб його досягнення. Що ж до вмінь самооцінювання, то воно є запорукою саморозвитку, самовдосконалення, самоосвіти. Відтак, самооцінка є набагато важливішою, ніж оцінка викладача. Самооцінювання навчальної діяльності можливе за умови розуміння студентами ієрархії цілей навчальної діяльності та критеріїв, за якими вона оцінюється. Знайомство з ними відбувалося на початку вивчення курсу. Надалі формування вмінь оцінювання власної діяльності здійснювалося за допомогою таких прийомів як коментування викладачем оцінки, яка ним виставляється; коментування одним із студентів оцінки, яку виставляє викладач; взаємооцінювання і, нарешті, оцінювання власної навчальної діяльності (зауважимо, що оцінювання й коментування здійснюється відповідно до визначених критеріїв). Така послідовність дій забезпечувала поступовий перехід від оцінювання викладачем до аргументованого, критеріально-орієнтованого самооцінювання. Крім навчальної діяльності, студентам пропонувалося оцінити власний рівень сформованості професійної компетентності (на першому занятті і наприкінці вивчення курсу), особистісних якостей тощо.

Міжособистісна форма рефлексії знаходила вираження в процесі аналізу спільної діяльності під час проведення рольових ігор, виконання різноманітних завдань у мікрогрупах. Наприклад, проведені студентами фрагменти уроків обов'язково обговорювалися у групі, оцінювалися дії як «учителя», так і «учнів», підбивалися підсумки уроку, давалися рекомендації. Критично оцінюючи діяльність інших студентів, студенти вчилися аналізувати власну. Зауважимо, що студенти мали можливість оцінити не лише власну діяльність і роботу своїх колег-студентів, а й роботу викладача. З цією метою їм пропонувалося висловити свою думку про окремі заняття і про курс у цілому за такими критеріями як інформативність, новизна, зрозумілість, практична значущість для майбутньої професії,

організація занять тощо. Проведення регулярного анкетування, обміну думками зі студентами з приводу змісту курсу, організації навчального процесу мали подвійну мету. По-перше, це давало можливість експериментатору вдосконалювати курс в цілому та його окремі складові. По-друге, студенти при цьому почувалися повноправними суб'єктами навчального процесу, до певної міри творцями курсу, вони мали можливість висловлювати власну думку з приводу того, що і як вони повинні вивчати і таким чином впливати на процес і результат власної освіти.

На думку майбутніх учителів, такий аналіз процесу і результатів навчальної діяльності сприяв оволодінню найефективнішими способами виконання різноманітних завдань, а само- і взаємооцінювання допомагало їм краще зрозуміти самих себе, вчило бачити власні помилки і недоліки, спонукало до саморозвитку, самовдосконалення. Крім того, сформованість рефлексивних умінь позитивно вплинула на рівень сформованості професійної компетентності загалом, про що свідчать результати експериментальних вимірювань (у середньому в експериментальних групах він зріс майже на 25 %).

Таким чином, аналіз сутності поняття «рефлексія», класифікації її видів, а також аналіз результатів експериментальної роботи приводить до **висновку** про важливість цього психічного явища у процесі формування професійної компетентності. Здатність до рефлексії, рефлексивні вміння створюють сприятливий ґрунт для формування і подальшого розвитку всіх інших компонентів професійної компетентності. Досвід рефлексивно-орієнтованого навчання у процесі викладання курсу «Теоретичний курс англійської мови» свідчить про його безумовно позитивний вплив на процес формування професійної компетентності і необхідність пошуку ефективних шляхів створення рефлексивно-орієнтованого середовища у викладанні інших фахових дисциплін з другої спеціальності «іноземна мова», у чому і вбачаємо перспективу подальших досліджень у цьому напрямі.

Література

1. Машбиц Е. И. *Психологические основы управления учебной деятельностью: [метод. пособие]* / Е. И. Машбиц. - К. : Вища школа. 1987. - 223 с.
2. *Педагогічний словник* [за ред. М.Д Ярмаценка] - К. : Педагогічна думка, 2001. - 514 с.
3. Петухова И. А. Формирование рефлексии у студента как субъекта учебной деятельности / И. А. Петухова, В. Ю. Шишкина. // *Психология студента как субъекта учебной деятельности* / [ред. кол. И. А. Зимняя (отв. ред.) и др.] - М., 1989. - С. 56-65.
4. *Словник іноземних слів* [уклад. Л. О. Пустовіт та ін.]. - К. : Довіра, 2000. - 1018 с.
5. Соловова Е. Н. Автономия учащихся как основа развития современного непрерывного образования личности / Е. Н. Соловова. // *Иностр. яз. в школе.* - 2004. - № 2. - С. 11—17.
6. Халимон І.І. Формування професійної компетентності майбутнього вчителя з другої спеціальності «іноземна мова» : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / І. І. Халимон. - Житомир, 2009. - 20 с.
7. Чернова Ю. К. Акроеология делового человека / Ю. К. Чернова, И. Н. Григорьева. - Тольятти, 2000. - 242 с.
8. Щедровицкий Г. П. Система педагогических исследований (методологический анализ) // *Педагогика и психика* / Г. Щедровицкий, В. Розин, Н. Алексеев, Н. Непомнящая. - Касталь, 1993. - С. 16-201.
9. Ярова О. Б. Використання методів педагогічного стимулювання на початковому етапі навчання іноземної мови у педагогічному ВНЗ / О. Б. Ярова // 36. наук. пр. Бердянського держ. пед. ун-ту : Пед. науки. - 2004. - № 2. - С. 155-162.
10. Richards J.C. Content knowledge and instructional practice in second language teacher education / Jack C. Richards. // *Linguistics and language pedagogy. The state of the art* / Georgetown University Round Table on Languages and Linguistics 1991 / [James E. Alatis, editor], - Georgetown University Press, 1991. - P. 76-99.